

Kriza federalizma ili federalizacija krize?

Izlaganje sa znanstvenog skupa
UDK 323.17+172+301.174.6:321.74.076.12

Pojam krize i doživljaj zajednice*

Zvonko Lerotić

Fakultet političkih nauka, Zagreb

Sažetak

Članak predočuje pojam i dubinu krize koja predleži (u osnovici je) Mirićeve analize krize političkog sistema i samoupravljanja. Politički sistem, per definitionem, jest cjelina vrijednosti, normi, autoriteta i ponašanja građana i radnih ljudi. Rascepi između vrijednosti i normi, te između normi i ponašanja, autoriteta i građana vodi sistem u sukob koji ne može podnijeti. Dubina rascjepa ili krize može biti nazvana distributivnom ili krizom tipa nulte sume. U stagnaciji razvoja politički sistem ne unapređuje proizvodnju vrijednosti, već dijeli postojeće. Politička zajednica i zajednica kao emocionalno-afektivna podloga političkom sistemu je u krizi. Emocionalni sklop zajednice u članku se objašnjava: (1) kroz ovisni tip emocionalne grupe, (2) kroz tip bori se — bježi čuvstvenog sklopa i (3) iz udruživalačke emocionalne strukture (W. Bion). Mirićevo izlaganje zajednice pripada tipu emocionalnosti ovisne grupe. Ovaj tip ima izvjesne poteškoće, koje se u članku razlažu.

Smijemo li dopustiti sebi da iskoristimo knjigu Jovana Mirića kako bismo otkrili i prokazali tip i dubinu krize u koju je zapala naša zemlja? Premda samome autoru može biti neugodno da se preko njegovih »djela« razotkriva nešto neugodno — što »sijačima optimizma« mora izgledati neprimjereno, a »sijačima straha« opasno za naš duh kojemu nedostaju neophodni obrambeni mehanizmi — ipak (coeterum censeo), ako rezultati budu uvjerljivi, jedna vrsta intelektualne katarze svima će dobro doći.

* Pod zajedničkim naslovom »Kriza federalizma ili federalizacija krize« *Politička misao* objavljuje u ovom broju autorizirana izlaganja dijela sudionika znanstvenog skupa što ga je, u povodu knjige Jovana Mirića *Sistem i kriza* (Biblioteka »Politička misao«, CKD, Zagreb 1984), 6. prosinca 1984. organizirao Centar za idejno-teorijski rad GK SKH Zagreb. Među priložima nedostaje tekst Jovana Mirića, koji će biti objavljen u narednom broju *Političke misli*, posvećenom također razmatranju aspekata suvremenoga jugoslavenskog i svjetskog federalizma. Naslovi pojedinih priloga su autorski.

U ovome tekstu o knjizi *Sistem i kriza*, koju je Mirić sam podijelio na dva logična dijela, slijedio bih njegovu misao kako bih iz drugoga dijela otkrio istinu o našoj krizi, njezinu određenju i dubini, dok bih čitanjem njegova prvoga teksta, »Jugoslavenski federalizam i međunacionalni odnosi — neki aktualni aspekti«, želio otkriti strukture života zajednice kao po sebi opstojeće vrijednosti uz koju se vezuju naše emocije i afekti. Iz ovoga dijela želim izlučiti ne samo objektivnu sliku krize od subjektivnog doživljaja, i to u smislu kolektivnog doživljaja krize. Mislim da nam Mirić može pripomoći u otkrivanju osjećajne i doživljajne dinamike osnovnih grupa u jugoslavenskoj političkoj zajednici. Možda kroz ovu samospoznaju osjećajnog života u našem društvu, a ovaj je daleko jači, po mome mišljenju, od racionalnog odnosa prema životu te od aktivnog i radnog odnosa o kojemu ovisi zadovoljavanje potreba i interesa, pripomognemo sebi u izgradnji vlastite objektivnosti.

Pojam krize

U poglavlju »Gdje smo i kako dalje« Mirić navodi misao mnogih naših autora, poglavito onih s političkim funkcijama, kako je naš politički sistem uzoran i idealan, kako je naš sistem najprogresivniji od svih sistema u svijetu, ali mi se, na žalost, ne ponašamo u skladu s njim. Naš radni čovjek nije dorastao, nije intelektualno zreo da shvati, mentalno-osjećajno da se identificira niti djelatno da ostvari savršenstvo koje leži u političkom sistemu. Stoga je nedostatak u praksi, a nije u sistemu. Mirić, pak, izlaže suprotnu misao. Sistem je cjelina normi, vrijednosti, ponašanja i prakse. Oštrija prosudba pokazuje da je sistem upravo sama praksa: »Upravo politički sistem pogoduje dezintegraciji društvenog rada, privatizaciji i regionalizaciji društvenog dohotka. Teritorijalno-vlasničko, grupno-vlasničko, privatno-vlasničko poimanje i raspolaganje dohotkom ruše posljednjih godina ono što je učinjeno, ili barem započeto, u samoupravnoj integraciji društva! Nije, dakle, riječ o stagnaciji, nego o destrukciji već postignutog u samoupravljanju.«¹

Da bismo razumjeli kako politički sistem dezintegrira, privatizira i regionalizira, ukratko, destruirati društveni život i kako je Jugoslaviju unazadio u stvarnim relacijama materijalnog i znanstvenog, kulturnog i političkog života, te kako je proizveo krizu, moramo, iz Mirićeva teksta, uočiti osnovne crte političkog sistema i posljedice ponašanja takvog sistema u društvu.

Politički je sistem krajnje normativiziran što je samo vanjski izraz vlasti političke (ideologijsko-duhovne) i državne (s pozicija vlasti) birokracije. Njezino je ponašanje neodgovorno u smislu organizirane neodgovornosti i u smislu eliminiranja kvalitetnih kadrova i kvalitetnih rješenja, jer se birokracija (ideologijsko-politička i državna) ponaša po načelu: napreduje onaj tko je poslušan i vjeran i tko to traži od podređenih, a ne onaj tko je kompetentan. To je zakon birokratskog natjecanja koji isključuje sve druge oblike natjecanja — stručne, znanstvene, političke i, što je i najsudbonosnije, tržišne.

Birokracija ne njeguje logiku stvarnog autoriteta, te stoga nema odgovornog vodstva. Savez komunista je, stoga, postao birokratiziran i u njemu su na djelu »furije posebnih interesa«.² Tipično je, nadalje, za birokratsko ponašanje da se očituje kroz nerad, uobraženost, primitivizam i megaloma-

1 Jovan Mirić, *Sistem i kriza*, CKD, Zagreb 1984, str. 140.

2 Isto, str. 165.

niju. Politički sistem, stoga, nije sposoban obraniti i zaštititi temeljne vrijednosti i provoditi u život donešene odluke.

Ako socijaliziramo birokratski politički sistem, posljedice će biti upravo onakve kakve vidimo danas na djelu u ovoj ekonomskoj i društvenoj krizi — naime, socijalizacija nerada, ubraženosti, primitivizma i megalomanije učinila je svoje i u društvenoj bazi. Kao posljedica socijalizacije takvoga birokratiziranog i neodgovornog sustava ideja i prakse političkog sistema, dobili smo u društvu negativne pojave: svjedoci smo privatizacije društvenog vlasništva u svim strukturama (kako novine znaju lakonski izvijestiti: postali smo najzaštićenije, ali i najpokradenije društvo)³; politički sistem razbio je jedinstvo, a to znači revolucionarnu vitalnost radničke klase; radnici, odnosno radnička klasa, odnosno udruženi rad raspolažu, tj. posjeduju sve manji dio dohotka, a da se i ne govori o ovladavanju cjelinom društvenog rada. Unutrašnji agens krize jesu egoizam i mržnja prema svemu tudemu, autarkija subjekata ako ne može biti udovoljeno njihovoj volji. Društvo i politika ili, rečeno našim jezikom, politički sistem i udruženi rad u sadašnjoj krizi pokazuje iste crte, iste razloge krize, samo s tom razlikom što je naše društvo predvođeno političkim faktorom, pa je, logično, politički faktor neracionalnim trošenjem društvenog bogatstva odveo društvo u krizu. Da Mirićevu ocjenu ilustriramo Sartreovim pitanjem o socijalizmu: »Da li socijalizam (...) proždire samog sebe? Iskreno odgovaram: da.«⁴

Definiciju krize Mirić izvodi iz poimanja krize u Marxovim djelima. Kriza sistema je na djelu kada u istome društvenom odnosu postoje konflikt i neusklađenost između, primjerice, proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa, između duha znanosti i duha dogme, između volje za moć i volje za pravednošću, između dobra i zla, racionalnog i iracionalnog itd. Sukladno tomu, politički sistem samoupravljanja je u krizi jer u sebi nosi temeljnu podvojenost i konflikt između temeljnih vrijednosti socijalizma, između naprednih proizvodnih snaga, jedinstva ljudi u prihvaćanju samoupravljanja i pravednosti etc. a, s druge strane, taj isti sistem proizvodi sasvim različite i suprotne efekte. Rascjep u političkom sistemu postoji između vrijednosnog aspekta i njegove zakonske formulacije (zakoni poništavaju osnovne vrijednosti), rascjep postoji između normi života i prakse koja ne uvažava norme, između ogromnih prava (više neformalnih, ali i formalnih), političkih i drugih funkcija i sposobnosti da se radom i odgovornošću istim funkcijama udovolji.

U skladu s tim, mogli bismo reći da je kriza političkog sistema, kao izvor društvene krize općenito, »ona situacija (koja je rezultat određenih vanjskih i unutrašnjih promjena elemenata sistema) u kojoj se temeljne institucionalizirane vrijednosti političkog sistema faktički dovode u pitanje, a rutinski odgovori iz sistema su nedjelotvorni i neadekvatni.«⁵

Ako primijenimo tu definiciju na našu situaciju, onda se možemo poslužiti Mirićevom idejom da u nas: »Nije riječ o samoupravljanju već o sistemu

3 *Večernji list*, 12/13. siječnja 1985, str. 4.

4 Jean Paul Sartre, *Filozofijske i političke rasprave*, Školska knjiga, Zagreb 1981, str. 116.

5 Leonard Binder, James S. Coleman, Joseph LaPalombara, Lucian Pye, Sidney Verba, Myron Weiner, *Crises and Sequences in Political Development*, Princeton

protiv samoupravljanja«. ⁶ Sistem se kao skup političkog života, prema Miriću, zbiljski postavlja jednim svojim dijelom protiv socijalizma, protiv revolucije, a potom protiv razvoja i, na kraju, protiv zdrave pameti. Kriza nije, dakle, samo u tome što je sistem u sebi heterogen i konfliktan, nego se ona premjestila u društveni i proizvodni odnos, pa su revolucija i samoupravljanje, rad i proizvodnja dovedeni do »puke ornamentalistike«, do izvanjske manifestativne pojavnosti bez životne važnosti. Mirić konstatira da je takav politički sistem razlogom što »ne postoji jedinstveni samoupravni produkcijski odnos. On se organski ne proizvodi«. ⁷

Činjenicu krize kao rascjepa sistema, kao sistema koji radi protiv samoga sebe, Mirić naziva »autodestrukcijom sistema«. Unutrašnju stranu te izvanjske autodestrukcije Mirić precizno objašnjuje na ovaj način: »S jedne strane, za proklamirana i legitimna prava nema materijalnog pokrića, a s druge strane, omogućuje nelegitimno prisvajanje vlasti i vlasništva«. ⁸

U ovoj je rečenici misao dvostrukog otuđenja rada i dohotka. Svi se pozivaju na svoja prava i prema svojim pravima odmjeravaju svoj dohodak, svoj prestiž i položaj, a s druge strane, oni koji nelegitimno prisvajaju vlast dodatno još otuđuju dohodak, tako da iz političkog sistema proizlazi dvostruko otuđivanje ili dvostruko siromašenje. Stoga se krizom može nazvati gašenje i gušenje jednoga idealnog i programski postavljenoga društvenog odnosa kroz politički sistem. Ako ne možemo, zbog političkog sistema koji destruiira život društva, razviti samostalni samoupravni način proizvodnje koji bi nas s lakoćom izvukao iz krize, naše društvo je pred izborom kojeg mu nameće opasnost da unutrašnji konflikt dovede do dubokog rascjepa, pa čak i do eksplozije sistema. Kao odgovor na moguću opasnost eksplozije sistema zbog unutrašnjeg konflikta, sistem će, prema sudu Mirića, morati odabrati između dva zla: latinoamerikanizacije, s totalnom ovisnošću o lihvarskom sistemu međunarodnog kapitala, ili albanizacije, s općom zatvorenošću u svim segmentima života.

Posljedice takva stanja bit će višestruko neugodne. Nije najgore to što će naše društvo skupo plaćati rezultate i plodove razvoja bogatih zemalja koje će u doglednoj budućnosti imati potpuni monopol nad razvojem i modernizacijom. Društvo će morati podnijeti izuzetno velika odricanja da bi kupilo neke osnovne »ideje« na kojima se temelji razvoj.

Dubina krize

Do koje je razine sistem u krizi? Odnosno, na što je prvenstveno usmjerena autodestrukcija, na kojoj razini postoji to samouništavanje sistema? Koja je forma političke i društvene krize na djelu, prema Mirićevoj analizi? Među našim teoretičarima krize postoje nesuglasice o tome da li je u pitanju kriza legitimiteta i identiteta, kriza političkog sudjelovanja ili kriza distribucije i političke penetracije. Za ovu priliku mislim da je potrebno objasniti stupnjeve političke krize, tipične za zemlje u razvoju. Po dubini krize najteža je (1) kriza političkog identiteta, a potom slijede (2) kriza političkog legitimiteta, (3) kriza političke participacije, (4) kriza distribucije ili kriza autoritativne alokacije

⁶ J. Mirić, *nav. dj.*, str. 43.

⁷ Isto, str. 140.

⁸ Isto, str. 140.

vrijednosti i (5) kriza političke penetracije, odnosno kriza ustanovljenja punopravne jednakosti među građanima.

Ad (1). Ako pratimo redoslijed političkih kriza i njihovu razarajuću moć, mišljenja su nepodijeljena da je politički identitet utemeljen u najdubljim slojevima ljudske duše: u osjećajnom i doživljajnom identitetu čovjeka pojedinca sa svojom društvenom pripadnošću. Stoga su identitet i njegova struktura sama supstancija sistema, jer u njoj nalazi svoje mjesto sve ostalo, kako vrijednosti, tako i drugi društveno-historijski aspekti sistema.

Ad (2). Iz identiteta s vrijednostima, tradicijom i efikasnim životom gradi se legitimacijska osnovica političkog sistema, pa govorimo o legitimitetu sistema. Kada je legitimitet u krizi, tada nije upitan sistem kao cjelina, nego njegovi dijelovi: vrijednosti, norme ili nosioci funkcija. Legitimitet je uvijek građen na uvjerenju ili volji da se neke vrijednosti ostvare. Sigurno je da uvjerenje ima svoje ishodište u vjeri u neke vrijednosti, pa je legitimitet u pravilu voljni i emotivni čin — voljni u smislu da mu nije potrebno racionalno obrazlaganje, nego mu je potrebno čvrsto uporište ili čvrsto stajalište u kojega je čovjek siguran. Pitanje legitimiteta je, dakle, pitanje osjećaja sigurnosti da je sistem u pravu i da je njegova orijentacija poželjna.

Ad (3). Što je šira osnovica legitimiteta, što je sistem sigurniji u sebe, to je pristup političkim funkcijama dopušten većem broju ljudi, pa prema tome i većem broju različitih uvjerenja i različitih političkih ideologija. Tamo gdje sistem iz načela legitimacijske osnovice uskraćuje nekim ljudima, zbog njihova političkog uvjerenja ili njihove ideološke uvjerenosti, pristup političkim funkcijama, riječ je o krizi političke participacije.

Ad (4). Svaka vlast autoritativno raspodjeljuje veliki dio društvenih vrijednosti: ugled, položaj, novac, kapital, uvjete rada, privilegije etc. Tamo gdje vlast ne može političkom, odnosno autoritativnom distribucijom vrijednosti udovoljiti potrebama onih koji o tome ovise nastupa kriza političke distribucije. Dolazi do borbe između samih interesnih grupa i svih nosilaca vlasti oko toga tko će više dobiti u toj bici oko raspodjele. To je kriza političke distribucije, koja je razorila sve plansko-centralističke sisteme i sisteme državnog kapitalizma, jer država nije imala dovoljno vrijednosti da zadovolji sve apetite. Kriza političke distribucije praćena je društvenom dezintegracijom, jer se svi subjekti nalaze u međusobnoj borbi — postaju borilačke grupe a, s druge strane, ono što imaju skrivaju da drugi ne primijete i, možda, ne preotmu. Tako dolazi do zatvaranja u sebe, skrivanja dobara, dolazi do socijalizacije autarkije. Po mome mišljenju, Mirić u svojoj knjizi ocjenjuje da je naša jugoslavenska kriza — kriza distributivne prirode iz koje se mogu razumjeti opći trend ka dezintegraciji i autarkiji i opća i sve veća ovisnost o državnim organima i njihovoj deviznoj, finansijskoj i političkoj pripomoći. Sistem u krizi političke distribucije ne može više osigurati progres, odnosno progres i razvoj su zaustavljeni, pa država i politika, najvećma, redistribuiraju konstantnu sumu vrijednosti. Takav sistem više ne stvara nove vrijednosti, ne proširuje područje života, nego dijeli ono što ostane nakon zadovoljavanja osnovnih potreba. To je, dakle, sistem koji ne stvara nego dijeli.

Ad (5). Istraživači političkih kriza drže da je distributivna kriza političkog sistema posljedica toga što sistem nije mogao s uspjehom preskočiti prvu fazu političkog razvoja ili tu je pak zaobišao ne mogavši se s njom

suočiti. Prva faza je nazvana političkom penetracijom. Pod time se podrazumijeva ustanovljenje političke univerzalnosti: (1) svi ljudi, bez obzira na vjeru, ideologiju, uvjerenje, nacionalnost i bilo koju pripadnost, imaju sva prava u jednakom opsegu — od prava na rad i život, do prava na najviše funkcije; (2) zakoni moraju biti pravedni i općeniti u tom smislu da jednako pogađaju one s moći i ugledom i one slabe, siromašne i bez utjecaja. Kriza političkog sistema u njegovoj početnoj fazi penetracije nastaje kad odluke i zakoni nisu podjednako obvezni za sve građane (ne postoji još ozbiljna kategorija građanina u privatnom i u javnom određenju) podjednako, jer su neki privilegirani i izuzetni. Kriza penetracije je posljedica činjenica što prava i dužnosti nisu jednakomjerno i pravedno raspoređene, pa stoga neki građani i neke grupe građana imaju više prava, te otuda i privilegije, a manje dužnosti i kontrole, dok drugi, s manje prava, imaju teži teret obveza i odgovornosti. Drugim riječima, neki kriteriji, poput bogatstva, vjere, ideologije, nacionalne pripadnosti i tome slično, postaju zbiljskim kriterijem raspodjele prava, funkcija, privilegija, a potom i dužnosti, obveza, rada i odgovornosti. Ako politički sistem ne razriješi taj problem i zbiljski ne postavi ideju građanina kao osnovicu političkog sistema, nego za osnovicu postavi određenu grupnu ili klasnu pripadnost, sistem ne može preskočiti krizu političke penetracije.

Već smo rekli da je u Mirićevoj knjizi naša društvena kriza tematizirana kao posljedica distributivne političke krize. Jedan istraživač uočava pojave koje običnom čovjeku izmiču. Naime, čini se da je ekonomska kriza u nas bez političke krize, ali to je varka koju svaki pravi istraživač odmah otklanja. Skrivena kriza političkog sistema, prema Mirićevu mišljenju, postoji u nas već više od tri desetljeća: »Kriza s kojom smo suočeni i iz koje nužno mislimo, nije (ili nije prvenstveno), kao što smo već istakli, ekonomska. To je, prije svega, ekonomski, materijalni izraz društvene, kulturne, moralne krize. To je opće stanje duha i svijesti (desetljećima) preparirane i adaptirane na zvučnu frazu i sistem 'lako ćemo' koja misli da je moguće mimo rezultata rada i pregnuća graditi svoj materijalni i društveni položaj, pa i čelno mjesto u suvremenom svijetu.«⁹

Kad društvo ne može razriješiti prvi i najniži aspekt društvene krize političkog života, tada nastupa dublja kriza — kriza razvoja i time kriza distribucije vrijednosti. Kriza zbog distribucije dobara, kojih nema dovoljno, uvodi društvo u opću borbu koja se vodi pod geslom »zgrabi kako i koliko možeš danas, jer sutra neće biti više dobara niti za borbu«. Današnjica je, prema tome, uvijek bolja nego sutrašnjica, sutrašnjica je nesigurna i borba se vodi da bi se sutrašnjica učinila, barem sa stajališta pojedinog subjekta, takvom da se može lakše podnositi.

Prvi oblik krize političkog sistema, kojega istraživači-politolozi nazivaju krizom penetracije, Mirić naziva birokratizacijom, etatizmom, institucionalizacijom i normomanijom. Kršenje zakona, u njegovu shvaćanju, nije pokazatelj nediscipline radnih ljudi, nego prije svega izraz društvene moći onih društvenih grupa koje koriste nestabilnost i učestale promjene normativne strukture za svoju materijalnu i društvenu promociju. Sukladno tome, u nas važi model birokracije iz knjiga Parkinsonov zakon i Peterovo načelo kao organizirane neodgovornosti i napredovanja u skladu s principom nesposobno-

sti, a ne vrijedi Weberovo načelo racionalne i efikasne društvene organizacije. U tom je smislu i ova Mirićeva misao: »Kada bi birokracija s uzurpiranom moći preuzela i pripadajući dio odgovornosti, vjerojatno bi se uz takav miraz ponekad odrekla i same moći. Ali, u nas, ni u političkom sistemu a niti u političkoj kulturi, ne postoji nešto takvo kao što je odgovornost«. ⁴⁰

Iz nemogućnosti da svlada taj neodgovorni tip ponašanja političke i državne birokracije, društvo je prišlo adaptiranju tome vodećem obliku ponašanja — društvo je socijaliziralo neodgovornosti i nesposobnosti. Logična je posljedica kriza svih oblika potrošnje: pad standarda, pad proizvodnosti (prema izvještaju Savezne privredne komore, metaloprerađivačka industrija u Jugoslaviji u 1984. radila je dnevno 3 sata i 35 minuta), zaostajanje i ogromna ovisnost o zemljama konvertibilne valute.

Tip distributivne političke krize koja nastaje u razdobljima stagnacije naziva se i krizom nulte sume (zero sum game). U takvim okolnostima, gdje je suma dobara fiksirana, kad se ne može očekivati adekvatna pomoć iz drugih zemalja, kada se ne mogu odgoditi zadovoljenje interesa i potreba u budućnost, jer društvo ne osigurava adekvatan progres, svi su upućeni i okrenuti jedni prema drugima kao suparnici, kao protivnici i, čak, kao neprijatelji. Sistem se ponaša kao skup borilačkih grupa, koje jedne drugima otmaju dobra i vrijednosti bilo neposrednim, bilo posrednim snažnim utjecajem na distributivne državne organe. Ako se tim putem ne može priskrbiti dovoljno dobara, postavljaju se zahtjevi za izmjenom načela raspodjele, te se načela usklađuju prema trenutnim potrebama, a sistem potreba ruši sistem vrijednosti. Ako netko nešto i postigne, to ljubomorno i potajice čuva, skriva svoje blago pred državnim organima i drugim zainteresiranim subjektima, nastaje opća kuknjava uz opće zatvaranje u vlastito dvorište. Autarkija i dezintegracija logične su posljedice krize koja nastaje iz distributivnog sistema kojega zovemo »zakon nulte sume«. Kriza rasta i razvoja, bezperspektivnost i uvjerenje da ide sve gore i gore, otuda podsticaj državi i politici da uvijek istu sumu pokušaju pravedno raspodijeliti, tendencije ka distribuciji umjesto davanja prednosti onim društvenim snagama koje bi povele društvo ka progresu — sve su to oblici krize distribucije.

U takvim okolnostima mijenja se i sam pojam zajednice. Zajednica se pretvara u skup interesnih grupa koje su u antagonističkom odnosu, pa se otuda mogu razumjeti ideje da socijalizam nije bezkonfliktno društvo; dapače, socijalizam nosi vlastite proturječnosti. Samo je razlika između klasnih i tih proturječnosti u tome što su klasne proturječnosti izvor napretka, a one distributivnog karaktera podaruju sve veći napredak »državnoj mašini kao aparatu sile«, a društvu stagnaciju i zaostalost.

Kriza političke distribucije, koju nam Mirić podrobno razlaže, ima još jednu crtu. Konstantna suma vrijednosti koju sistem i društvo stvaraju uz, otprije stvorene, ogromne želje i apetite dovode do oštre i nemilosrdne borbe između centara odlučivanja, raznih grana privrede, poduzeća i pojedinaca. Kriza ove naravi proizvodi poseban tip etike, poznate pod imenom amoralna familijarnost. To je etika kojoj je najviša maksima: povećati materijalno i kratkoročno prednost svoje osnovne jedinice, jer tako rade svi. Ne postoji dimenzija vremena, ništa se ne prepušta budućnosti, jer nema ni razvoja niti

izgleda da se iz povećanja društvenog bogatstva postupno rješavaju problemi sad ove, sad one skupine ljudi.

Etika amoralne familijarnosti jest odgovor na krizu političke distribucije, na krizu rasta i razvoja, a prati je opća materijalna i pravna nesigurnost, strah od siromaštva i samo siromaštvo. Kultura nesigurnosti i siromaštvo praćeni su paranojom da će nam i ono malo netko oduzeti, pa je logična posljedica skrivanje, zatvaranje i dezintegracija. Nije li zanimljivo slušati apele da se štedi struja za ove jake zime, kada je potrošnja plina, primjerice, reducirana za više od 40% i kada plamenici jedva gore? To vrijedi i za druge tipove energije. Kako, naime, štedjeti ono čega ima vrlo malo i nedovoljno da se preživi? Tu više ne važi logika tipična za zemlje koje su u razvojnom procesu, nego logika siromaštine i straha od gladi. A ta je logika: daj da se preživi, bez obzira na lijepa načela i lijepe ideje.

Stoga ova kriza, veli Mirić, nužno troši i uništava i samu supstanciju revolucionarne svijesti.¹¹ Revolucionarna svijest, koja je legitimirala poslijeratni razvoj zemlje, u krizi distribucije i siromašenja ne može više poslužiti kao »protestantska etika« da bi podstakla narod na više rada.

Do sada smo pratili s Mirićem glavne crte naše društvene krize, no trebalo bi odgovoriti na pitanje, s njime dakako, kako dalje. Postoji najgora varijanta izlaza: produbljavanje distribucijske krize na krizu participacije i krizu legitimiteta, ako se ne bude mogao riješiti problem razvoja i modernizacije.

Prema njegovu mišljenju, produbljavanje krize može se zaustaviti tek ako se promijeni svijest ljudi. U toj svijesti treba obnoviti: (1) vjeru u jedinstvo i (2) radnu etiku. U tom smislu, on veli: »Mijenjati takvu (neradnu, op. Z. L.) svijest (koja je već odavno zahvatila mase i postala materijalnom silom), daleko je teže, nego mijenjati ekonomske instrumente ili politički sistem. Treba u mnogo čemu početi od početka; od pisanja prvih slova i sricanja prvih riječi iz revolucionarnog, samoupravnog bukvara — vraćajući u pamćenje — neke zaboravljene pojmove i navike i vrednote, kako ne bi izbljedilo — sjećanje na budućnost.«¹²

No, i on je sam slabo uvjeren da se u kulturi siromaštva može nešto bitnije izmijeniti iz sfere ideja i sfere zajednice kao načela i vrijednosti. Možda se s ponosom i s manje gorčine može podnositi bijeda ako se zajedno i iz ideala podnosi, a ne iz čiste prinude i protiv volje. No, stvari se time bitno ne mogu izmijeniti. Ako pod »stvarima« podrazumijevamo specifičan samoupravni način proizvodnje, koji jedini može dati zemlji osnovicu za napredak radnih struktura i bolje zadovoljavanje potreba, to nam je dugo čekati dok svaki radni čovjek postane subjektom »novog načina proizvodnje«. Novi način proizvodnje ne čine norme i na papiru zapisana rješenja, kao ni njihovo provođenje kroz sustav birokratskih odnosa.

Analiza zajednice ili doživljaj krize

Doživljaji i osjećaji ne korespondiraju sa stvarnim zbivanjima i povijesnim procesima. Jaka uzbuđenja u zajednici poremećnih odnosa mogu izazvati sitni i neznatni povodi za koje se ni izbliza ne može reći da su krize, dok u

¹¹ Isto, str. 226.

¹² Isto, str. 227.

emocionalno stabilnoj zajednici i prava materijalna, psihička ili čak zdravstvena kriza nekih članova ili cijele grupe ne mora dovesti do jačih emocionalnih potresa, emocionalnih napetosti i panike.

Prava analiza zajednice je na razini emocija, pa se moramo upustiti u iznalaženje razloga zbog kojih je jedna obična kriza rasta u Jugoslaviji izazvala toliko uzbuđenja i prolijevanja emocija, od tjeskobe do paničnih usklikova. Ovo što kanimo napisati bit će prihvatljivo pod pretpostavkom da razgovor ili pisanje o zajednici, pa i o krizi zajednice, podrazumijeva i daje analizu doživljaja i osjećaja o situaciji, o raznim grupama, vođama, o njihovim odnosima etc, a manje je to racionalna analiza stvarnih materijalno-radno-racionalnih odnosa. Uvjereni smo da je naša pretpostavka točna i da se možemo upustiti u analizu emocionalne strukture zajednice i zajedništva u našoj zemlji. Povod nam je, dakako, Mirićeva instruktivna analiza jugoslavenske zajednice u poglavlju »Jugoslavenski federalizam i međunacionalni odnosi — neki aktualni aspekti«.

Kriza je u takvoj analizi čuvstvenog života zajednice tek povod da se preispitaju, za neke subjekte ili članove, temelji zajedničkog života, da se provjere simpatije i antipatije, da se ljudi otvore i kažu, možda u afektu ili više osjećajno, što doživljuju, čega se boje i što očekuju od drugih. Zato je analiza koju nalazimo u Mirićevoj knjizi upravo analiza takvih doživljaja, izlaganje emocija koje nas zbližuju i ujedinjuju i emocija koje nas udaljuju i razdružuju. Njegovo je izlaganje stoga moralo biti emotivno u najboljem smislu riječi. Ono može naći uporište u aktualnoj krizi, ali može naći uporište i u svakoj prošloj i budućoj krizi. Emocionalni život je s onu stranu vremena i povijesnih procesa, pa je Mirićeva knjiga razlaganje problema zajednice otprije stotinu godina, prije desetak ili prije dvadesetak godina. Dakako, s drugim predznacima.

Analiza zajednice mora biti nošena ne samo razumijevanjem i objašnjenjem (znanost tu malo pomaže, te stoga najbolje tekstove o zajednici imaju pjesnici, književnici etc.), nego nadasve uživljavanjem i empatijom, što znači da bez jedne posebne duševne crte koja čita ljudsku duševnost, a to Mirić posjeduje, takva je analiza nemoguća. Mirićeva je knjiga upravo stoga što pogađa doživljaj zajednice, a ne razlaže objektivno stanje krize kroz statistiku i parametre, kategorijalne aparate i fiksirane znanstvene orijentacije, bliska učenu i neuku čovjeku, inteligentnu i priglupu, bliska je svima koji imaju osjećajni život, bez obzira kojoj duhovnoj ili političkoj orijentaciji pripadali. Stoga su i razumljive žučne rasprave o knjizi, afektivne i emocionalne sa svih pozicija, kako u javnosti, tako i u privatnim razgovorima.

Kako smo narod, bez obzira o kojoj se naciji i narodnosti radilo, koji malo mari za racionalno, disciplinirano i dugoročno rješavanje problema kroz radne strukture, a kako nam je još manje stalo do stvarnih zadovoljavanja duhovnih, političkih i materijalnih potreba individuuma, to se naš život iskazuje kroz proizvodnje i stvaranje emotivnih i doživljajnih uzbuđenja, koja proizvodimo kao što Francuzi proizvode sireve, Englezi whisky, a Amerikanci kompjutore. I zato je odgovor na probleme naše krize, doživljajno-emocionalne krize, bliži u Mirićevoj knjizi nego u svim racionalnim statističko-kategorijalnim analizama, predočenima u političkim govorima i u knjigama naših znanstvenika. Stoga se moramo suočiti s onim dijelom Mirićeve knjige kroz koji nam prenosi doživljaje prijatelja u našoj zajednici doživljaja

koje ova kriza stvara i u kojima se osjećamo kao kod kuće: doživljaje zabrinutosti (na koju ćemo stranu), doživljaje ugroženosti (svi narodi i narodnosti i Jugoslaveni nacionalno neopredijeljeni su ugroženi), doživljaje raspadanja (dezintegriramo se kroz autarkične sisteme), doživljaj lukovog centraliziranja (centar odlučuje o svim vitalnim pitanjima), doživljaj zluradosti (neka im je — zaslužili su), doživljaj nade (bit će bolje kad zatopli), doživljaj ponosa (niško nam nije ravan), doživljaj samoprezira (ah, mi Balkanci, kako li se samo balkaniziramo) itd.

U biti, naš stvarni život je svijet emocija i mašte, taj svijet nas oduševljava, on nas nagoni na kolektivno i individualno pijanstvo, razbijanje čaša, na rad ili nerad, na bunu ili smirenje. Tu smo mi u svojoj supstanciji i tu možemo dati velike stvari, sve ostalo je slučajno i doista izuzetak. Stoga ne shvatiti da je i naš politički sistem u svojoj supstanciji izraz te životnosti emocija i mašte, uzbuđenja i doživljaja vitalnosti, ne shvatiti to znači lutati i biti u zabludi. Valja shvatiti da naš politički sistem funkcionira upravo po tome koliko proizvede i stvori doživljaja — emocionalnih ushita, doživljaja razočaranja, opasnosti, veleumnosti, doživljaja jedinstvenosti i ponosa, tuge i očaja, te da on prestaje funkcionirati kada hoće biti racionalan, dosljedan, ustrajan i radno efikasan. Naš narod i ne očekuje od političara i političkog sistema drugo nego uzbuđenja i zadovoljenje svojih emocionalnih potreba, ali to mu politički sistem, zbog stabilizacije i samoga emocionalnog života, sve manje pruža. No, zato uzbuđenja dolaze iz drugih izvora, usprkos upozorenjima političara: Ne talasaj!

U daljnjem tekstu namjeravamo razložiti zakonitosti i strukturu zajednice kao doživljajne cjeline. Možda nam takav pristup pripomogne u razumijevanju Mirićeve studije o federalizmu i, preko te studije, i razumijevanju strukture Jugoslavije kao zajednice.

Politička zajednica i zajednica doživljaja

Da bismo našu nakanu ostvarili, polazimo od razlikovanja političke zajednice i zajednice općenito. Politička zajednica je naziv za radno i racionalno organiziranu političku grupu, a ta je u pravilu država ili politički sistem s državnošću. Politička zajednica je, u modernom određenju, skupina građana koji su jednim prešutnim i a priori postavljenim načelom odlučili živjeti zajedno po načelima slobode, jednakosti i bratstva. Uz ideju građanina i državljanina (prvo iskazuje privatnu, a drugo javnu sferu) ne vezuje se nikakva emocionalna privrženost, nego samo racionalni interes i pravo. Prema tome, politička zajednica kao radna grupa, u svom formalnom određenju, jest neosjećajna — ono što netko osjeća nije važno za pravni poredak niti za tržišne odnose i poslovanje.

Nijedna politička zajednica ne može dugo opstati ako se ne utemelji u nekoj vrsti emocionalnog i doživljajnog zajedništva, ako ne postane zajednica u čuvstvenom i afektivnom odnosu, ako ne postane *communio*, to jest zajedništvo.

U kriznim situacijama kada politički i interesni sukobi potresaju zemlju, sve države aktiviraju emocionalne resurse: doživljaj patriotizma, osjećaj vitalnosti, osjećaj solidarnosti, tradiciju, doživljaj ponosa i etičkog zanosa, borbenog uzbuđenja i rezerve nade. Što je u nekome političkom sistemu slabija i

nerazvijenija snaga racionalnog, prosvijećenog i radnog odnosa prema društvu, to se jače ističu ona druga duševna stanja koja žive od emocionalnih uzbuđenja i afektivnog odnosa prema društvu. No, bez obzira na ove distinkcije, *communio-zajedništvo* kao temelj zajednice uvijek je nešto bezinteresno, nešto s onu stranu pravnog poretka i zato je objašnjivo strukturom duševnog života kolektivnih emocija.

Mirić u svojoj knjizi, govoreći o zajednici kao podlozi političkoj zajednici Jugoslavije, misli da je ona ideal koji čuvstveno vezuje pojedince uz sebe i otuda njihova međusobna simpatija i naklanost. Ta, pak, cjelina neovisna je i, prema njegovu mišljenju, transnacionalna, odnosno internacionalna.

Prema njegovu mišljenju, politički sistem je bio uzrok aktualne krize jugoslavenskog društva, on je razorio i ideal zajedništva i jedinstva, ideju Jugoslavije kao »transnacionalne« *zajednice*, svojim hipernormativizmom, svojom birokratskom praksom koja je otvorila prostor jednom drugom doživljaju zajednice — zajednice kao dogovorno-nagodbene cjeline, kao mehaničkog skupa i običnog provizorija. Iza jedne i druge varijante Jugoslavije — i kao transnacionalne zajednice i kao nagodbeno-dogovorne cjeline — leže prvenstveno različiti emocionalno-doživljajni sklopovi koji se međusobno potiru i unose jednu vrstu mentalne dinamike u kojoj živimo i iz koje doživljujemo realitet.

Ideja zajednice u navedenom smislu izuzetno je važna za individualni i grupni mentalni život; ona se suprotstavlja ravnodušju, otklanja strah, pruža identitet i orijentaciju u životu, daje sigurnost i puninu, pruža bliskost i povjerenje, otklanja osjećaj samoće i strah od posljedica samobitnosti i individualizacije. Kako je, primjerice, doživljaj identiteta pojedincu i zajednici nešto najdragocjenije, to je identitet, u neku ruku, ne-vremenska kategorija, on ne podliježe promjeni, a s tim doživljajem i drugi afekti i emocije ostaju s onu stranu vremena. Zato zajednica, budući da nema vremenitosti, kao osjećajna cjelina ne podliježe razvoju niti stimulira razvoj, jer se u zajednici ostvaruje vrhunac ljudske doživljenosti i zadovoljstva: biti jedno s drugima.

Zajednicu doživljaja stoga upotpunjuju racionalno-radne grupe, organizacije i institucije koje funkcioniraju u vremenu i podliježu razvoju, a, s druge strane, nadopunjuju je potrebe i interesi pojedinaca kao racionalnih bića — građana i državljana. Zajednica je stalno u napetosti s osnovnom potrebom pojedinca da se osamostali, individualizira i racionalno postupa, ali time se usamljuje i biva odbačen od grupe, pa on sam teži da se utopi u osjećajnosti zajedničkog života.

Za razliku od racionalno-radnih grupa koje zahtijevaju specijalizirane i izobražene kadrove, zajednica ne zahtijeva ni obrazovanje, ni iskustvo, ni mentalni razvoj, nego mogućnost doživljaja i osjećanja sebe, drugih i cjeline. U obitelji tako zajednicu čine tek rođena djeca (mentalno sasvim nerazvijena) i roditelji s različitim stupnjem znanja i sposobnosti.

Jugoslavija je, u neku ruku, takva doživljajna zajednica i njezin je izraz politička zajednica. No, u Mirićevoj analizi politički je sistem razbio doživljajno jedinstvo Jugoslavije kao zajednice, ugrozio je osjećaj zajedništva i nosioce tog osjećaja, naročito Jugoslavene koji nisu nacionalno opredijeljeni, nego su transnacionalno orijentirani. Politički je sistem stvorio situaciju u kojoj, veli Mirić, prevladavaju »primitivne dječje strah nepovjerenja i su-

kobi«. ¹³ Svi se stoga osjećaju obespravljenima, nesigurnima i ugroženima, svi narodi i narodnosti i oni koji više od drugih osjećaju cjelinu.

Jugoslavija je, prema Mirićevu sudu, nešto više od političke zajednice, ona je cjelina koja se odlikuje samostalnošću, iznad je svojih sastavnih dije-
lova, ona je neovisna o trajanju i životu svojih segmenata, ona je, dakle, za sebe opstojeća cjelina koja ima svoju neovisnu vremenitost i identitet. Stoga je ona »... pretpostavka i mogućnost konstituiranja nacija. Stare su nacije tek u novoj Jugoslaviji mogle u punom značenju i sadržaju *konzumirati* i realizirati svoje historijsko pravo političkog samoodređenja, a nove su se nacije mogle konstituirati«. ¹⁴ Zajednica živi, per definitionem, u idealnoj neovisnosti o posebnome i privatnome. Pozitivne crte Jugoslavije kao zajednice su u tome što je ona zajednica: ona pruža identitet, neovisnost, samostalnost, osjećaj snage i samopouzdanja, osjećaj vitalnosti, povjerenje, odanost, zblizženost i, dakako, rješenje odnosa između općeg, posebnog i pojedinačnog posredstvom transnacionalnosti i transprivatnosti. Mirić taj tip zajednice naziva »organskim ustrojstvom zajednice«.

Iz tako definirane zajednice i Jugoslavije mora, drži Mirić, proizaći i adekvatan politički sistem u kojemu je federacija kao transnacionalna radna grupa neovisna, po uzoru na američki federalizam, o federalnim jedinicama.

Jugoslavija je, u tome kontekstu, povijesna tvorba, cjelina prije dogovora, a ne nagodbeni rezultat, ona je, navodi Mirić, u ideji i poemama R. Vite-zovića i fra A. Kačića Miošića, ona je »drama i lirski izraz«, ona je od 17. stoljeća dio obrazovanja, dio javnosti akademskog života, ona je svijetlila kao »jedina moralna svjetlost i utjeha«. ¹⁵ Mirić, potom, nastavlja: »Ta je neugasiva svjetlost prethodila mnogim faktima i aktima pa i našem Ustavu i nadživjet će ih. Nisu je mogli ugasi ni oktroirani ustavi, rasistički zakoni ni hipokrizije. Ne možemo spužvom preko ploče, gospodo i drugovi redukcio-nisti. Ako već ne možemo zaboraviti mrakove i traume, ne budimo slijepi na svjetlost. Trebat će nam«. ¹⁶

Identificirajući zajednicu sa svjetlošću, koja razgoni mrak i zablude i koja daje orijentaciju u istinitom postupanju, Mirić ljude željne istine i pameti čini ovisnima o toj svjetlosti koja podaruje istinit život. Cineći, s druge strane, od zajednice moralnu utjehu, postavlja zajednicu kao ideju vodilju u mraku nemoralna i egoizama. Tako se ideja svjetlosti i ideja moralne utjehe kao vodilje u života samoodržavaju kao snaga nad vremenom, kao veličina i kao središte života o kojemu ovisimo. Tu nam Mirić ispostavlja jednu emocionalnu strukturu, koja je — svojom snagom i moralnošću — transnacionalna i transindividualna, bez koje članovi zajednice ne bi mogli opstati kao društvena bića, pa se tako uspostavlja prirodna ovisnost članova i tako emocionalno strukturirane cjeline. Ta osjećajna ovisnost čini da posebnosti i pojedinačne egzistencije postoje po njoj, da se sve učvršćuje i postiže kroz doživljaj solidarnosti koji proistječe iz osjećaja zajedništva i jedinstva što ga oživotvoruje cjelina zajednice.

Sa stajališta analize takva odnosa kao emocionalne strukture riječ je o tipu ovisne grupe, koja svoj osjećaj sigurnosti i snage, izvjesnosti i istinitosti,

13 Isto, str. 49.

14 Isto, str. 42.

15 Isto, str. 103.

16 Isto, str. 103.

crpi iz doživljaja da je zajednica najviši ideal i da ona nosi, kao voditeljska i roditeljska ruka, upute kako se suočiti s objektivnom stvarnošću. Ovisna grupa kao zajednica osjećajnog života pruža najjači osjećaj sigurnosti i identiteta zato što članovima »... pridaje svojstvo svemoćnosti i sveznanja«. ¹⁷

Druge osjećajne skupine, a to su udruživalačka grupa i borbilačka grupa, nude slabiji doživljaj sigurnosti i svemoći. No, o tome ćemo reći nešto više kasnije.

Tip osjećajnosti svojstven grupi-zajednici koja ovisi o čovjeku, ideji, skupu zakona, povijesti, tradiciji kao vodilji i vodi — rada se iz osjećaja opasnosti i ugroženosti, od prijetnje da ćemo se dezintegrirati i biti uništeni ako se ne pretvorimo, osjećajnim putem, preko nekog živog ili neživog objekta koji je moćan, u svemoćno i sveznajuće stanje. Tako se polučuje osjećaj vitalnosti, koji se doživljuje bez obzira na krize, povijesne mijene i procese većeg ili manjeg zadovoljavanja potreba. No, tu počinje problem — naime, taj tip grupe, koji je stjecište ljudi koji ovisnošću rješavaju probleme svoje nesigurnosti, ugrožavaju drugi strukturni oblici života zajednice. U tome je smislu očito da će se drugi tip osjećajnosti pojaviti kao oponent i kao moguća opasnost. Citirajmo psihoanalitičara Biona: »Kad bi želja za sigurnošću bila jedino što utječe na pojedinca, onda bi ovisna grupa bila dostatna; ali pojedincu je potrebno više od vlastite sigurnosti, pa su mu stoga potrebne i druge vrste grupa. Kad bi pojedinac bio pripravan podnositi napore razvoja kao i sve što je sadržano u nastojanju da se nešto nauči, mogao bi nadrastiti ovisnu grupu. Čak i kad se njegove težnje ne mogu zadovoljiti u ovisnoj grupi, on žudi za stanjem u kojem bi se mogao osposobiti za život bez podvrgavanja naporima odrastanja; odatle i težnja ka grupi strukturiranoj za združivanje u parove ili grupi bori se-bježi«. ¹⁸

Mirić misli da se iz same zajednice ili iz želje njezinih sastavnih dijelova za neovisnošću i individualizacijom, protivno doživljaju zajednice koju je on razložio, pojavio drugačiji mentalni emocionalno-afektivni sklop koji ima strukturu »biti protiv«, dakle ima strukturu borbilačke ili grupe »bori se — bježi«. Sukladno Mirićevu mišljenju, dominantna odrednica naših nacionalnih svijesti je »biti protiv«: »Ova svijest protiv, protiv tuđega, a za vlastito ostaje dominirajućim oblikom političke svijesti i političke kulture.« ¹⁹

U skladu s tim, jednoj čuvstveno ovisnoj grupi, kakva bi bila Jugoslavija kao zajednica, suprotstavljaju se mentalno-emotivne borbilačke grupe, kojima je svrha da preko drugih i na njihov račun odrastu, da na taj način dokažu i postignu osjećaj vitalnosti koji bi ih čuvao od osjećaja ugroženosti. U tom osjećajnom sklopu, Jugoslavija kao zajednica nije moguća: »U nas je«, kaže Mirić, »još uvijek prevladavajući oblik svijesti nacionalistička svijest (čak i u nekih koji se smatraju pripadnicima komunističke inteligencije), koja kulturu veže isključivo uz naciju. Ova sužena svijest ne može vidjeti bitni suodnos zajednice i kulture, jer zajednicu reducira na nacionalnu zajednicu. Takva nacionalistička svijest vrši i redukciju kulture; ona ne vidi da je bit kulture u čovjekovoj težnji i potrebi za svestranim suodnošenjem. Gotovo je suvišno

17 Wilfred R. Bion, *Iskustva u radu s grupama*, Naprijed, Zagreb 1983, str. 81. Vidi, također, Jean Maisnneuve, *La dynamique des groupes*, P.U.F., Paris 1970, str. 71. i dalje.

18 W. R. Bion, *nav. dj.*, str. 79.

19 J. Mirić *nav. dj.*, str. 50.

isticati da za ovakvu svijest nije moguća ni Jugoslavija kao zajednica, ni jugoslavenska kultura.«²⁰

Nacionalistička svijest je proizvod osjećajno strukturirane grupe kao borilačke cjeline. U ovoj grupi »bori se — bježi« sigurnost se stječe napadom (agresija) ili bijegom (zatvaranje). Osjećaj ugroženosti takvu grupu tjera čas u napad, optuživanje, mržnju, čas u zatvaranje, izolaciju i autarkiju. Ako borilačka ličnost ili grupa ne mogu polučiti napadom ono što žele, onda se ponašaju po logici: ako nije po mojoj volji, ja se povlačim, dajem ostavku, napuštam vas, odlazim u privaciju i tome slično. Sukladno tomu, zajednica je napadnuta čas kroz afekte mržnje i optužbe, kroz svade i sukobe raznih vrsta, a čas kroz napuštanje zajednice i bijeg od nje u osamu i samoću.

Za razliku od ove grupe koja je, po Mirićevu mišljenju, model za tumačenje nacionalizma u našim prilikama, ovisna grupa koja tvori zajednicu trajno živi od toga što članovi još nisu dovoljno zreli za samostalnost. Nedovoljna racionalnost i nedovoljno iskustvo pokazuju se temeljnim odnosom između pojedinaca i podgrupa — na djelu je trajna nedjelotvornost u pojedinačnim odnosima. U tako emotivno strukturiranoj grupi to je i razumljivo, jer se sve veze i odnosi sa svijetom doživljuju tako da posredovatelj — Ideja, vođa, ideal zajedništva itd. — postupa kao vođa koji određuje kakvo će biti ponašanje prema izvanjskom svijetu i unutar zajednice. U takvoj grupi, ljudi nisu u stanju postići vjeru u sebe i u druge, pa nisu u stanju ni vjerovati da bi jedan od drugoga mogli nešto vrijedno naučiti.

U zajednici ovisne osjećajnosti, znanje koje odgovara doživljaju ovisnosti nije znanost nego magija. Od samoga poštivanja i vjere u ideal, bilo cjeline bilo vode, od te ovisnosti o njima, nastaju kult i vjera da je u njima natprirodna snaga. Onaj tko bolje poznaje ta magijska doživljavanja ovisnosti mora uočiti i srodne pojave koje proizlaze iz postavljanja kulta u život ovisnih članova: »Neke od tih pojava mogu se uočiti u samoj grupi: potiskivanje samostalnog mišljenja, proganjanje hereze, pobuna protiv takvog proganjanja, pokušaji da se nametnuta ograničenja opravdavaju pozivanjem na razumnost ili bar na racionalno postupanje i tako dalje.«²¹

Osjećajno i afektivno strukturirane grupe, ovisne, borilačke i one koje združuju, pružaju doživljajnu sigurnost od opasnosti i lijek su za strah od usamljenosti i napuštenosti. Te grupe komuniciraju same sa sobom, osjećaji nemaju spoznaju i racionalnu moć, pa im je potrebno bilo kakvo vodstvo za komunikaciju i za sigurno ponašanje u svijetu. Poznati politički znanstvenik Franz Neumann analizirao je samo tip osjećajnosti (strah ponajvećma) u ovisnoj grupi — grupi koja za vođu ima osobu cezarističkih sklonosti i cezarističkog ponašanja. Ovisna grupa brani se od straha, dakako neurotičnog, a to znači nerealnog, stvaranjem slike povijesti u kojoj dominira doživljaj lažne konkretnosti. U tom smislu mislim da je instruktivno navesti mehanizam obrane što ga stvara neurotični strah ovisne grupe: »Kao što se masa nadaju spašenju iz nesreće apsolutnim jednobitkom s jednom osobom, tako i svoju nesreću pripisuju određenim osobama koje su urotom protiv masa donijele nesreću na svijet. Povijesni je proces tako personificiran. Mržnja, ressentiment, prije svega strah proizveden velikim prevratom, koncentriraju se na određene

20 Isto, str. 115.

21 W. B. Rieu, *op. cit.*, str. 74.

ne osobe koje su denuncirane kao đavolski urotnici. . . Lažna je to konkretnost i zato posebno opasna slika povijesti. Opasnost je u tome što ta slika povijesti nikad nije potpuno lažna, nego uvijek sadrži zrnce istine i mora ga sadržavati da bi djelovala uvjerljivo. Što je istinitija, može se reći, to je pokret manje regresivan, što je lažnija to je regresivniji.«²²

Neumann je ovim izvrsno objasnio ideologiju ugroženosti svih zajednica koje su emocionalno strukturirane kao ovisne skupine. Ako primijenimo to mišljenje na osjećajnu strukturu koju posjeduje ideja zajednice u Mirićevoj interpretaciji, moramo ići i na uočavanje osoba i grupa koje ugrožavaju transnacionalno jugoslavenstvo. Moramo otkriti kako nacionalistička svijest postaje personificiranom sviješću, moraju se otkriti krivci i urotnici koji su razorili doživljaj zajedništva i dezintegrirali jedinstvo Jugoslavije.

Mirić smatra da je taj postupak izuzetno lukav, jer nacionalistička svijest, kao zaostala svijest, jest borilačka i teži potvrđivanju na račun drugih; ta svijest svaku ideju i osjećaj jedinstva napada kao unitarizam: »Unitarizmom se proglašava i sam historijski napor jugoslavenskih naroda da žive zajedno.«²³ Daljnji korak u tom razaranju zajednice jest zajedništvo kojega stvaraju sami nacionalisti, a taj je da Jugoslaviju treba definirati kao »zajedništvo nacionalizama i separatizama.«²⁴ Zajedništvo nacionalizama i separatizama Mirić doživljuje na slijedeći način: »Kao da nije na djelu logika i deviza: združimo se da lakše prevladamo krizu, već je jedna druga logika: ugrabi danas što možeš, iskoristiti teškoće za vlastite trenutne prohibitke. Teška je i ne sasvim primjerena riječ — političko lešinarstvo — ali nemamo adekvatnije kojom bismo označili neke naše parcijalne kalkulacije i ponašanja.«²⁵

Logično je zaključiti da je tomu uzrok samo najcrnji neprijatelj; i urotnici razne provenijencije iskoristili su dominantni oblik svijesti da bi razračunali s Jugoslavijom kao zajednicom. Gdje su doživljajni korijeni nastanka nacionalističke svijesti kao određujućega doživljajnog odnosa u zajednici?

Nacionalizam je prirodna ideologija naših nacija kao osjećajnih grupa »bori se — bježi« ili, kako bi Mirić rekao, zajednica koje su »protiv drugoga«. Naše su nacije, po njegovu mišljenju, inferiorne, nepotpune i nedovršene, opterećene kompleksom inferiornosti i ugroženosti i sindromom osporavanja. Ako je to istina, a to je činjenica misli Mirić, tada se valja upitati što znače teze o tome da su naše nacije zrele i kompletne kao i druge suvremene nacije i da im, sukladno tome, pripadaju svi atributi suvremenih nacija: pravo na samoodređenje do otcepljenja u svim aspektima društvenog života. Takve su teze, misli Mirić, objektivno nacionalističke i separatističke. Budući da ih naš politički sistem pretpostavlja, to taj isti sistem razbija Jugoslaviju kao zajednicu.

S nacijama koje su nezrele, s osjećajem inferiornosti i sindromom osporavanja, s nacijama koje su nepotpune treba postupati sukladno njihovoj prirodi, a to znači da su nesamostalne i nesposobne za samostalan društveni život, pa im stoga najviše i odgovara oblik opće zajednice gdje će svoju sigurnost i moć postići posredstvom jedne o njima neovisne zajednice o kojoj će

22 Franz Neumann, *Demokratska i autoritarna država*, Naprijed, Zagreb 1974, str. 238.

23 J. Mirić, *nav. dj.*, str. 49.

24 *Isto*, str. 46.

25 *Isto*.

sve ovisiti i koja će biti pretpostavka njihove egzistencije. Stoga doživljaj inferiornosti i nepotpunosti treba dopuniti doživljajem jedinstva i zajedništva, pa se osjećaj ovisnosti pokazuje kao ključ rješenja nacionalnog pitanja u Jugoslaviji.

Treba pokazati tko su krivci koji su te zaostale nacije (nehistorijske, rekli bi Hegel, Engels, austromarksisti, integralni Jugoslaveni etc.) proglasili ravnima evropskim nacijama, poput finske, islandske, nizozemske ili irske. Mirić, logikom doživljaja lažne konkretnosti, personalizira krivce koji su otvorili prostor ili su bili nacionalisti.

(1) To su oni koji su otvorili prostor identifikaciji naših nacija s razvijenim evropskim nacijama. Ti isti su, logikom kojoj nisu mogli više uzmaći, definirali Jugoslaviju kao zajednicu ravnopravnih naroda i narodnosti na prvom mjestu, a federaciju kao odnos koji nastaje iz dogovora republika i pokrajina, pa je iz toga Jugoslavija, ne zajednica, nego provizorij s nagodbeno-dogovornim federalizmom, kojega su ti isti ljudi nazvali samoupravnim federalizmom.

(2) To su, nadalje, isticatelji posebnosti, republičke i pokrajinske oligarhijske vrhuške, naciokrate, naciolozi, zagovornici postojećeg; svi su oni protagonisti trajnog separatizma.

(3) Te su dvije grupe otvorile prostor pravim nacionalistima iz 1971, pod čijim je pritiskom sačinjen Ustav iz 1974 godine. Njihovom voljom i utjecajem Jugoslavija je unazađena, balkanizirana, razmrvljena, zaostala u svom primitivizmu.²⁶

Nije li emocionalnoj strukturi prirodno da se upita: »Kako integrirati narod unatoč svim podjelama na klase, stranke, religije?« Odgovor je gotovo isti: »Samo mržnjom spram neprijatelja«, odgovara F. Neumann na kraju pasusa o urotničkim teorijama i ideologiji lažne konkretnosti. Mirić uočava da je naše zajedništvo faktički zajedništvo nacionalizama i separatizama, vođeno emocionalnim nabojeima koji su utvrđeni »knjigovodstvenom bilansom nacionalnih mržnji i strahova, prošlosti, gubitaka i dobitaka«, kojemu je on sada nadodao i jednu novu bilancu mržnji i strahova, a ta je: transnacionalna jugoslavenska izlazno-ulazna bilanca ugroženosti i tjeskobnosti, dobitaka i gubitaka. Tako se slika zaokružuje, a kombinacije emocionalnih struktura isprepliću se tako što sve živi na taj način što se jedni hrane mržnjom i tjeskobom drugih, što žive tako jer se svi ponašaju upravo na određeni način.

Raskol ili shizma koja je nastala između tih dviju emocionalnih struktura — između borilačko-nacionalističke (koja ima različite dimenzije) i ovisno-emocionalne grupe koja, također, u nas ima raznolike oblike — ima duboke korijene u mentalnoj i emocionalnoj strukturi. Govorimo sada o tome jer su te strukture gotovo dominirajuće i nemaju ništa od onoga sukoba kojega nose radne i racionalne grupe. Ako se ti odnosi, skriveni u kolektivnome nesvjesnom naših ljudi, ne osvijeste, onda nije moguće prijeći na tematiziranje sklopa radnih grupa ili tematiziranje sklopa načina proizvodnje o kojemu ovisi zadovoljenje potreba pojedinaca.

Raskol afektivne i emocionalne prirode ušao je i u sam politički sistem ili, bolje rečeno, politički sistem je koncentrat ne ekonomije, kako bi rekao Lenjin, nego ekonomije čuvstava i afekata, pa je logično što politički sistem blokira dvije druge dimenzije svake grupe: racionalno-radna i interesna.

Emocionalna struktura boričakih grupa-nacija u nas je takva da razbija zajednicu. Vidjeli smo da Mirić vezuje uz takvu strukturu i zaostalost i nezrelost nacija kao posljedicu osjećaja inferiornosti. No još više, emocionalna struktura boričakih grupa ne razvija radnu strukturu niti povećava zadovoljenje potreba. To je neizmjenjiva struktura, ako je gledamo s njezine čuvstvene strane. Ta grupa, kao i ovisne grupe, priječi razvoj tako što zaustavlja progres jačanjem ugodnog osjećaja vitalnosti. Sukob tih osjećajno-boričakih s ovisnom grupom za društvo je doista težak i silna je energija neophodna za njegovo prenošenje u radnu sferu. Kao izlaz samo društvo traži druge oblike emocionalnog povezivanja i proizvođenja zajednice. Iz strukture ovisnosti i boričake strukture osjećajnost društva spontano prerasta u zajednicu kojoj je oblik čuvstvenog života združivalačko odnošenje. Kako je i to združivanje na emocionalnoj osnovi i ono » . . . oslobađa grupu od mržnje, destruktivnosti i očaja bilo vlastite ili neke druge grupe.«²⁷

U toj grupi nije potreban vođa niti ideja vodilja kao lučonoša, garant istine i kao moralna utjeha. Ta zajednica živi u sferi nade da će biti stvoren vođa, da će se nešto ostvariti združivanjem, da će biti riješeni problemi, da će zajedništvo donijeti bolji život ljudima. Kako ta grupa živi u intenzivnom doživljaju nade, ovaj doživljaj potiskuje tjeskobu, destruktivnost, očaj i mržnju. Iz tog tipa združenosti koje rada nadom možemo razumjeti aktualnu jugoslavensku situaciju koja je u znaku nade da će se osloboditi krize, možemo razumjeti situaciju u kojoj zemlja bez većih socijalnih nemira podnosi tešku ekonomsku krizu: nezaposlenost, pad standarda, inflaciju, prezaduženost i nejednakosti.

U toj grupi nema mržnje ni očajanja dok traje nada. Kad se pojavi vođa — ili kao osoba, ili kao neka ideja, ili ideal — a kako oni nisu moćni da ostvare zadatke grupe, prestaje nada i umjesto nje nastupaju sumnjičenje, tjeskoba, mržnje i beznađe. Tada zajednica sama detronizira vođe u liku osobe, ili u liku »Biblije«, ili neke druge vrste dogmi, u liku ideala koji bi kao svemoćni otac rješavao sve probleme. Taj tip emocionalno-mentalne zajednice umanjuje emocije koje bi proizvele ovisnu grupu i potiskuju nadom emocije koje se razbudažu u boričakim grupama.

Treba reći da postoje neke crte koje su zajedničke združivalačkom i drugim tipovima. Naime: »Osnovni mentalni život nije orijentiran prema vani, prema stvarnosti, nego prema unutra, prema mašti, a takvo je ponašanje plahovito i nekritično.«²⁸

Ako možemo postaviti paralelu, onda treba reći da je potka jugoslavenske zajednice, prema važećem Ustavu, dana u strukturi emocionalnog života koji združuju različite subjekte koji, združenošću, jedni druge čuvaju od osjećaja ugroženosti, straha, mržnje i tjeskobnosti.

Na kraju mislimo da je neophodno reći kako je Mirićeva knjiga otvorila prostor da se shvati zbivanje u našoj zajednici iz jednog drugog emocionalno-mentalnog sklopa, koji je, gotovo bismo mogli reći, supstancija našeg života. Svi mi znamo da je osjećajni, a pogotovo afektivni, život dobar sluga, a loš gospodar. No, u nas on nije prevladan ni racionalizmom građanskog društva, ni racionalizmom socijalizma, niti racionalizmom samoupravljanja.

27 W. R. Bion, *nav. dj.*, str. 132.

28 Margaret J. Rioch, *Trends in Group Psychotherapy*, »Human Relations«, 10/1957, str. 79.

Ne u smislu ukidanja ove jugoslavenske supstancije života, nego u smislu iznalaženja harmonije između radne, emocionalne strukture i strukture potreba. Kao jedan novi uvid u to kako izaći iz toga začaranog kruga promoviramo mišljenje znalca W. Bione: »Obrana koju raskol (šizma) pruža protiv ideje koja prijete razvojem može se uočiti u djelovanju šizmatičnih grupa koje su prividno suprotstavljene, ali zapravo teže istom cilju. Jedna se grupa priklanja ovisnoj grupi, često u obliku grupne »biblije«. Ta grupa širi utvrđene ideje, lišavajući ih svih svojstava, koje bi mogle zahtijevati razvoj i time osigurava podršku velikog broja onih koji se protive trudu oko razvoja. Mišljenje se tako ustaljuje na plitkoj i dogmatskoj razini. Suprotna grupa koja tobože podržava novu ideju postaje toliko isključiva u svojim zahtjevima da se prestaje obnavljati. Tako obje grupe izbjegavaju mučno izmirivanje neprosvijećenog i prosvijećenog (radnog — racionalnog i čuvstvenog, op. Z. L.), što čini bit razvojnog sukoba.«²⁹

Prema mišljenju pravih marksista, rješenje društvenih odnosa, pa i društvenih kriza treba tražiti prvenstveno iz samog načina proizvodnje, i to kako materijalne, tako i duhovne proizvodnje. Tematizirati pitanja jedinstva i zajedništva, probleme jugoslavenske zajednice i probleme nacija sa snažnim emocionalnim nabojem kao primarne probleme iz kojih treba razriješiti probleme ovoga društva, nije uvjerljivo. Naime, ako samoupravljanje nije proizvelo vlastiti način proizvodnje (da li je to i moguće napraviti u ciglih pedesetak godina?), onda ne vidimo koji su to materijalni i duhovni korijeni političkog i idejnog ujedinjavanja koji su adekvatni tome nedefiniranom temelju. Ako izostavimo pitanje o načinu proizvodnje, a odgovor na to pitanje društvo će kad-tad morati postaviti pred sebe i onda ćemo znati gdje je i kakav je izlaz iz krize, ako izostavimo to pitanje i okrenemo se onome duhovno-emocionalnome što povezuje Jugoslaviju kao zajednicu i što je čini domovinom sviju nas, onda valja reći da se u mnogo čemu Mirićeve ideje poklapaju s najboljim interpretima jugoslavenstva. Ali ideja da jugoslavenstvo ima prednost kao transnacionalno i tek osamostaljeno bivstvo (ovo ima i svoju historijski dokazano neuspjelu varijantu), ima i kontraideju — takav je zakon dijalektike — a ta je da se pojedina nacionalnost isto tako proglašuje samostalnom i transjugoslavenskom. Samo jedinstvo i simbioza tih dvaju osjećaja i pripadnosti poništava negativne aspekte i jedne i druge skupine osjećaja. S toga stajališta valja razumjeti ovaj tekst.

Zvonko Lerotić

THE CONCEPT OF CRISIS AND THE EXPERIENCE OF COMMUNITY

Summary

The present paper tries to present the concept and intensity of the crisis underlying Mirić's analysis of the crisis of the political system and of self-management. The political system is, by definition, a complex whole, consisting of values, norms, the authorities and the conduct of the citizens and the working people. The split between values and norms, and between norms and conduct, the authorities and the citizens is leading the system into a conflict it cannot sustain. The intensity of the split or of the crisis may be called distributive or the zero sum game type. While in stagnation, the political system does not promote the production of values but distributes the existing ones. The political community and the community as the emotional-affective background of the political system is undergoing a crisis. The emotional pattern of the community is explained by: (1) the dependency type of the emotional group; (2) the fight-flight emotional pattern; and (3) the pairing emotional structure (W. Bion). Mirić's analysis of the community belongs to the emotionality type of the dependency group. This type experiences certain difficulties, which are considered in the present article.